

зв'язки цих двох регіонів античного світу, але й про поширення синкретичних греко-єгипетських культів серед всього боспорського населення. Підтвердженням цього є знахідки бронзових бюстів єгипетських божеств (наприклад, Ізиди)⁵¹ у містах та мініатюрної пластики культового призначення на некрополях сільських поселень.

В. Н. КОРПУСОВА

Миниатюрная пластика и мозаика боспорского некрополя вблизи с. Золотое

Резюме

Статья посвящена публикации миниатюрной мозаики в украшениях и пластике из египетского фаянса, найденных при раскопках некрополя сельского боспорского поселения у с. Золотое. Миниатюрная пластика представлена изображениями человека и частей его тела, животных, растений, культовых предметов, выполненных из египетского фаянса и стекла, а миниатюрная мозаика — полихромными стеклянными бусами с изображениями человеческих лиц, ковровым и цветочным орнаментом.

Мелкая пластика и бусы с изображениями человеческих лиц, входившие в состав погребального инвентаря, имели культовое значение. Общеприято считать Александрию Египетскую центром производства стеклянных художественных изделий. Центры изготовления мелкой пластики из египетского фаянса в настоящее время не известны. Сюжеты ее имеют корни в художественном ремесле древнего Египта. Некоторые из них связаны с синкретическими греко-египетскими культами, другие находят параллели в греческой корондастике. Эти обстоятельства, а также широкие торговые связи с Египтом обусловили широкое распространение в античных государствах Северного Понта мелкой пластики из египетского фаянса. Последняя, а также находки бронзовых бюстов египетских божеств свидетельствуют о проникновении синкретических греко-египетских культов на Боспор, в среду как городского, так и сельского населения.

В. М. ЦИГИЛИК

Дослідження поселення в Майдані-Гологірському на Львівщині

У 1966 р. на поселенні в Майдані-Гологірському* Дністрянською ранньослов'янською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР були проведені розвідувальні розкопки**.

Поселення розташоване на захід від с. Майдан-Гологірський. Воно тягнеться вздовж всього південного схилу урочища «Під лугом», яке являє собою надзаплавну терасу правого берега р. Золота Липа. Від річки урочище відділене вузькою заболоченою долиною. В східній частині поселення перерізує дорога, яка проходить з півночі на південь.

Глибина залягання чорнозему в цій частині поселення доходить до 0,6—0,68 м від сучасної поверхні; нижче він змінюється бурим суглинком. В шарі чорнозему простежуються вуглинки, дрібні шматки глиняної обмазки, каміння. Речові знахідки трапляються в основному над заповненням об'єктів та поблизу них.

⁵¹ И. Т. Круткова. Бронзовый бюст Изиды из Горгииши.— КСИД, вып. 128, 1971, стор. 93—96.

* Поселення в Майдані-Гологірському відкрите Л. І. Крушельницькою у 1966 р.

** Експедиція працювала під керівництвом доктора історичних наук М. Ю. Смішка.

У східній частині поселення було частково простежено контури споруди перших сторіч нашої ери. У 1969 р. тут працювала Липицька археологічна експедиція, керована автором. Розкоп загальною площею у 224 м² було закладено з таким розрахунком, щоб захопити і згадану споруду. Це дало змогу дослідити її повністю, а також обстежити дві ями та вогнище за її межами.

Житло розташоване в центральній частині розкопу. Його контури простежуються на глибині 0,7 м від сучасної поверхні на фоні жовто-бурого материка. Це була землянка овальної в плані форми, витягнута з північного сходу на південний захід. Вирізани в матирику стінки донизу трохи звужені, що слід, мабуть, пояснювати частковим їх обвалом у верхній частині. Земля обвалилася на дно споруди. Материкова долівка була трохи пошкоджена. У північно-східній частині останньої виявлена підвальна яма округлої в плані форми, діаметром 1,6 м. Вирізани в матирику стінки донизу дещо звужувались, дно було заглиблене на 0,9 м від рівня долівки житла. Під північним краєм на дні ями — материковий виступ висотою 0,42 м та розміром 0,25 × 0,5 м.

Материковий виступ зі слідами східців простежено під південно-східною стінкою. Мабуть, це був вхід до житла. Споруди землянкового типу з підвальними ямами відомі в найближчому від Майдану-Гологірського поселенні в Ремезівцях¹. Вхід до ремезівських жител теж містився з південно-східної сторони.

Приміщення опалювалось вогнищем, викладеним з кам'яних плиток на незначному материковому підвищенні під північно-західною стінкою. Материк під кам'яними плитками був випалений на глибину 1,5—2 см до біло-червоного кольору. Розміри вогнища — 0,65 × 0,9 м. На ньому залягав прошарок попелу та вуглинок.

Житло заповнене землею сірого відтінку із значною кількістю попелу. Вона була перемішана з численними кусками глиняної обмазки і камінням. Біля південного краю житла та частково над його заповненням залягав шар з шматків глиняної обмазки, на яких помітні відбитки дерев'яних кийків.

Крім значного керамічного матеріалу, тут знайдено кістяний гребінь та проколку, залізний ніж, ключ, паральник, а також уламок скляного предмета.

Яма № 1, виявлена в північно-західному напрямку від житла, була на 0,3 м глибша від нього і частково врізалась в долівку. Вона мала овальну форму, материкові стінки, донизу трохи звужені. Її розміри — 2 × 2,5 м, глибина — 2 м від сучасної поверхні. В заповненні ями знайдені уламки кераміки та кістки тварин.

Яма № 2 розташована на північний схід від житла. Вона округла в плані, материкові стінки також донизу дещо звужуються, дно рівне. Діаметр ями — 2 м, глибина — 1,3 м від сучасної поверхні. Заповнення являло собою чорну жирну землю, перемішану (особливо у верхній частині) з великою кількістю шматків глиняної обмазки та попелу. Серед культурних залишків — уламки кераміки, а також кістки тварин.

За 3,2 м на захід від житла на глибині 0,35 м від сучасної поверхні виявлено вогнище відкритого типу. Воно мало майже чотирикутну в плані форму і було викладене з плиток пісковика. Під ними — шар випаленої землі завтовшки до 2,3 см. Плитки також сильно перепалені та закоптілі, зверху на них простежується тонкий шар попелу й вуглинок. Збереглися куски обгорілого дерева. Розміри вогнища — 0,7 × 0,75 м. Зібрані тут фрагменти кераміки аналогічні посуду, виявленому в житлі

¹ В. М. Цигилик. Пам'ятка перших сторіч нашої ери у верхів'ї Золотої Липи.— Матеріали Другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1968, стор. 114—115.

Найбільш масовим матеріалом житла є кераміка. За способом виготовлення та складом глиняної маси вона ділиться на ліпну та гончарну. Ліпний посуд кількісно переважає і становить 96%. За якістю він теж неоднорідний. Більша його частина виготовлена з глини, яка має домішки шамоту і рідше — жорстви. Поверхня посудин викіпчена недбало, шорстка, колір коричнево-сірий, подекуди з темним відтінком, випал слабкий.

Основними видами посуду є горщики різних форм та величини і лійчасті кухлики з ручками.

Горщики здебільшого мають слабо опуклі бочки, заокруглені, легко розхилені вінця та рівні денця. Серед них трапляються і уламки тюльпаноподібних форм (рис. 1, 1—3). В орнаментатії спостерігаються наліпні гудзки з вдавленнями посередині (рис. 1, 2) або наліпні горизонтальні валики з пальцевими защипами (рис. 1, 4). Величина горщиків середня, діаметр вінця — 16—23 см.

Крім опуклобокких, трапляються також біконічні посудини. Один такий горщик, що зберігся майже повністю, мав рівне денце, дугасто розширені догори стінки, ребристий згин бочка, конічно звужену верхню частину та потовщені розхилені вінця. На плічках проходив горизонтальний палишний валик з поперечними пальцевими защипами. Діаметр денця — 5,5 см, діаметр на згині — 9 см, висота — приблизно 12 см (рис. 1, 4). Від другого аналогічного горщика збереглась лише частина денця діаметром 8 см з дугасто розширеними догори стінками (рис. 1, 7).

У групі посуду з шорсткою поверхнею виділяються лійчасті кухлики з ручкою. Один, майже повністю збережений, має поверхню темно-сірого кольору, лійчасто розхилені стінки, заокруглені краї невиділених вінця, рівне денце та округлу в перерізі вертикальну ручку. Діаметр вінця — 17 см, висота — 7 см, діаметр денця — 8 см (рис. 1, 5). Така ж форма стінок у мисочки на високому піддоні. Діаметр її вінця 15,5 см, висота — 6 см, діаметр денця — 6,5 см (рис. 1, 6).

Друга частина ліпної кераміки мала в глині незначну домішку дрібнозернистого шамоту або жорстви. Поверхня посудин рівна, вигладжена, інколи підлощена, світло-коричневого кольору. Товщина стінок трохи менша, ніж у кераміки з шорсткою поверхнею. Основними формами посуду є горщики та миски. Горщики біконічні, з рівним краєм невиділених вінця. Діаметр останніх — 16—24 см (рис. 1, 9). Біконічну форму мають загнуті до середини вінця миски (рис. 1, 8, 11, 12).

Є також інші форми посуду. Це, зокрема, уламки посудини, опуклі бочки якої уступом переходили в дугасто вигнуту шийку з легко розхиленими вінцями діаметром 12 см. Стрічкоподібна ручка з'єднувала край вінця з найбільшою опуклістю бочка (рис. 1, 13). Подібним за фактурою є уламок посудини з розширеними догори стінками та низькими, загнутими до середини вінцями, діаметр яких — 11 см. Стінки мали велику кількість наскрізних отворів у вигляді вертикальних рядків (рис. 1, 10). Загладжена поверхня, а також малий діаметр наскрізних отворів вказують, що це, очевидно, цідилко.

Гончарна кераміка, яка становить 4% щодо загальної кількості посуду, виготовлена з добре очищеної (відмуленої) глини, має рівну, загладжену, іноді лощену поверхню, колір сірий, рідше чорний. За формою це горщики, глечики, двовухі посудини, чаші на високій ніжці.

Горщики опуклобоккі, з виділеними уступом плічками та потовщеними розхиленими вінцями, діаметром 16—24 см. Денця завжди сформовані на кільцевій підставці. Глечики мали конічну шийку з профільованими зовні, легко розхиленими вінцями. Діаметр їх — 8 см (рис. 1, 17).

Окреме місце належить невеликим опуклобокким посудинам з відділеною уступцем високою конічною шийкою та розхиленими назовні вінцями. Широкі стрічкоподібні, дугасто зігнуті ручки з'єднують край ві-

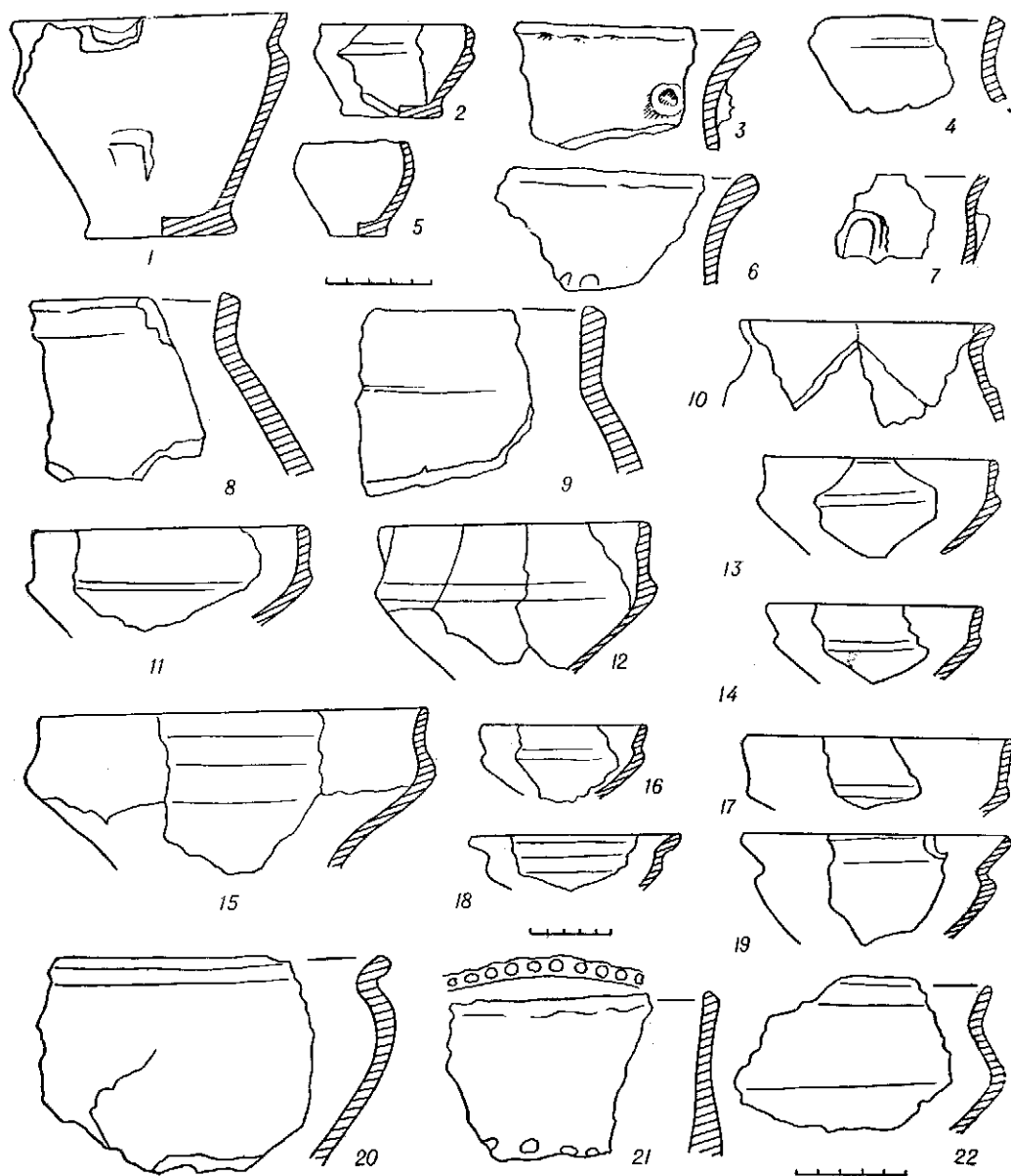

Рис. 1. Кераміка зарубинської культури з поселення в Майдані-Гологірському.

нець з найбільшою опуклістю бочка. Шийка орнаментована вертикальними смугами, що складаються з трьох горизонтально пролошених зигзагоподібних ліній, розділених прямими горизонтальними. Діаметр вінець однієї такої посудини — 14,5 см (рис. 1, 14).

В уламках збереглися чаші на високій ніжці. В основному це частини вінець та підставки (рис. 1, 18).

Вся описана кераміка є характерною для липицької культури і має відповідні аналогії на могильнику та поселенні у Верхній Липиці, на поселеннях в Черепині, Залісках, Пезвиськах² та ін. Аналогічний посуд відомий у великій кількості на дакійських пам'ятках Румунії, а також трапляється на території Словаччини та Угорщини³.

З'ясовуючи походження невеличких двохухих посудин (рис. 1, 14), слід звернути увагу на грецькі причорноморські колонії. Якраз там можна знайти близькі аналогії⁴. Їх ранні форми, мабуть, потрапили на територію Дакії, а звідти вже пізніше у більш розвинутому вигляді разом з липицьким населенням дістались на Верхнє Наддністрів'я. Слід також зазначити, що ліпні конічні мисочки з денцем на піддопі є не тільки на пам'ятках липицької культури, але й на зарубинецьких та черняхівських (поселення в Черепині) тощо⁵.

Разом з липицькою керамікою на тих же об'єктах виступає ліпний посуд іншого характеру. Як і на поселенні в Рсmezівцях, він тут численний. Це горщики з дещо опуклими бочками та високими, розгорнутими вінцями. Одна така посудина орнаментована під вінцями пальцевими вдавленнями (рис. 2, 6), а друга — великим налішним гудзком (рис. 2, 3). Є також уламки горщиків, прикрашених по вінцях пальцевими вдавленнями (рис. 2, 4, 21) або наліпною «підківкою» у місці найбільшої опуклості бочка (рис. 11, 7). Поверхня цієї групи виробів шорстка, горбкувата, коричнево-сірого кольору.

Крім того, наявний посуд, що має рівну, вигладжену, часто пролощену поверхню коричневого, рідше чорного кольору. Це горщики з невиділеними плічками та прямими, розгорнутими вінцями (рис. 2, 8, 9), широкогорлі посудини з сильно опуклими бочками та низькими розхиленими вінцями (рис. 2, 20). Одна посудина з низькими розгорнутими вінцями мала плічка, позначені устуном (рис. 2, 10).

² M. Smiszko. Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej. Lwów, 1932; стор. 118, 119, 129—131; табл. VIII, 6, 7, 10—12; XI, 5, стор. 139, табл. X, 6, 7; IX, 1, 3 4, 6; В. М. Цигилик. Розкопки на поселенні липицької культури біля с. Верхня Липиця Івано-Франківської області у 1962 р.— Археологія, т. 18. К., 1965, стор. 182, табл. 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 14; В. Д. Баран. Поселення перших століть нашої ери біля села Черепини. К., 1961, стор. 14, 15, табл. 1, 1, 4, 5, 7, стор. 16; табл. II, 1, 2, 5, 6, 12; III, 2, 4, 5, 7, 9; М. Ю. Смішко. Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР у 1947 р.— АП УРСР, т. III, 1952, стор. 341, табл. I, 1; стор. 344, табл. II, 8; стор. 349; Г. І. Смирнова. Підсумки дослідження верхніх шарів Незвиського поселення.— МДАПВ, вип. 2. К., 1959, стор. 90, рис. 2.

³ M. Macrea und M. Rusu. Der dakische Friedhof von Porolissum.— Dacia, IV, 1960, стор. 213; рис. 11, 1, 2, 4; 6, 9, 13, 14, 18, 19, 21; V. Spoiata si L. Galamb. Sapaturile arheologice de la Catelu Nou, Cercetari arheologice in Bucuresti, vol. II, стор. 64; D. Protase. Problema continuitatii in Dacia in lumina arheologice si numismatice. Bucuresti, 1966, стор. 54, рис. 20—3; R. et E. Vulpe. Les fouilles de Poiana.— Dacia, III—IV, Bucuresti, 1933, стор. 291, рис. 44, 1, 2, 3, 4, 20, 23; стор. 292; рис. 45, 46, 47, 49, 54, 59; H. Daicovicu. Dacia. Bucuresti, 1965, рис. 4, 2; рис. 33; A. Nitu. I. Zamosteanu si Mihai Zamosteanu, Sondajele de la Pietra Niamt.— MCA, t. VI, стор. 3, рис. 8, 1; A. Točik. K otazke osidlenia juhozapadného Slovenska na zlome letopočtu.— AR, XI, 6, 1959, стор. 853; рис. 320—3; 322—8; 323—8, 12; 325—1—10; Radnoti Aladar. Buda Régészeti Emlékei. Budapest, стор. 21, рис. 7; стор. 22, рис. 8.

⁴ T. Knipowitsch. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Eremitage. Frankfurt a. M., 1929, табл. III, рис. 35, 37, 38; стор. 41.

⁵ Є. В. Махно. Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье.— СА, № 23. М., 1955, стор. 93, рис. 5; В. Д. Баран. Вказ. праця, стор. 53, табл. II, 3, 12; VII, 3, 6—14.

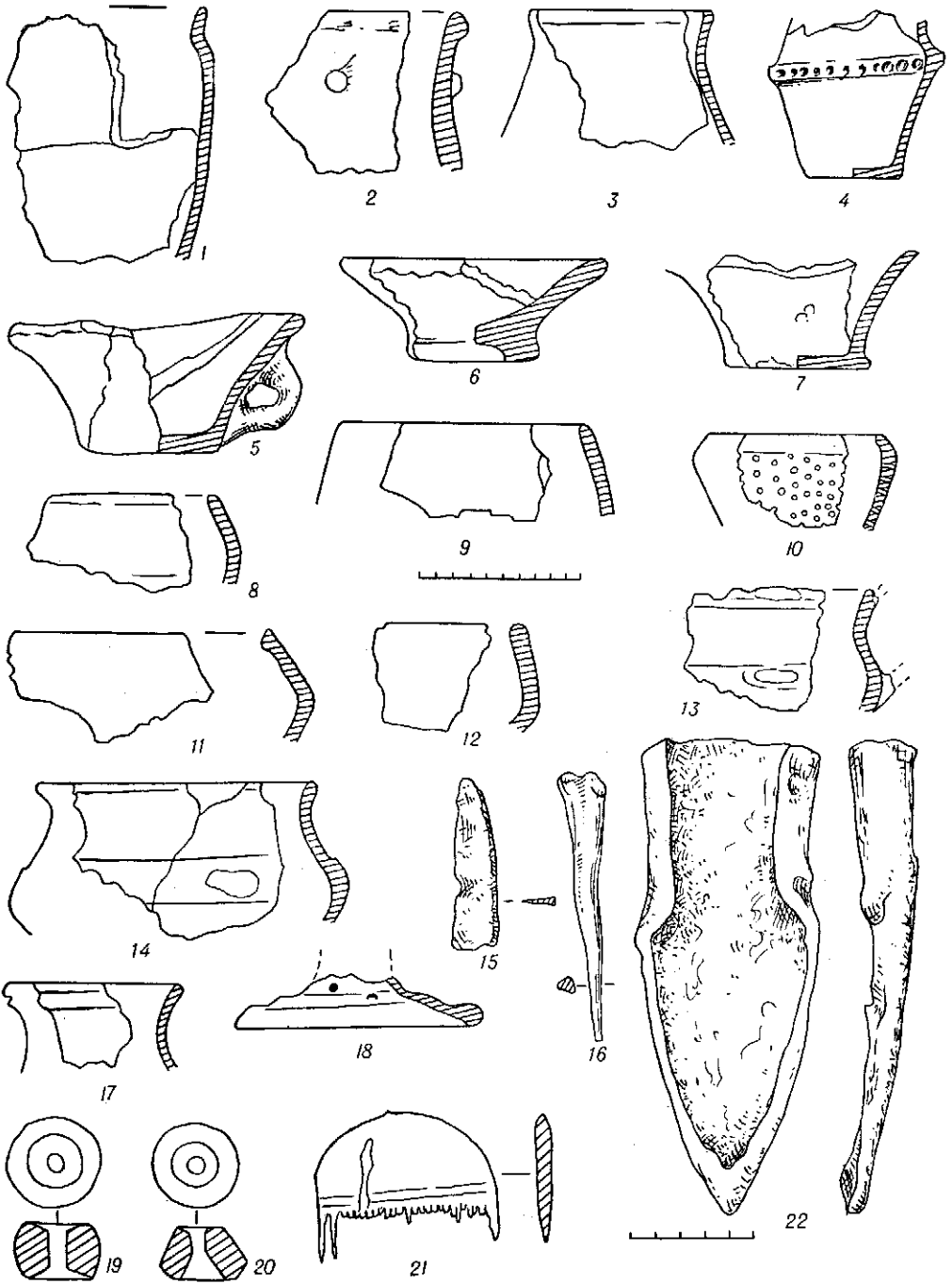

Рис. 2. Ліпна і гончарна кераміка липицької культури та окремі знахідки з поселення в Майдані-Гологірському.

Поширеною формою посуду є миски. У них розширені догори стінки та відділені ребристим згином або уступом високі прямі, іноді трохи розгорнуті вінця (рис. 2, 11—14, 16, 17). Про розміри ребристих мисок свідчать діаметри їхніх вінців, що становили 11—21 см. У деяких посудин цієї групи стінки мають ребристий згин та розхилені вінця. Діаметр вінців однієї з них — 28 см (рис. 2, 15).

Окремий тип становлять знайдені в уламках дві невеликі миски: одна темно-коричнева, а друга — чорна. Вони мали розширені догори, злегка опуклі стінки та відділені в першій ребристим згином, а в другій — уступом сильно розхилені вінця. Діаметр їх відповідно — 14 та 17 см (рис. 2, 18, 19).

Крім горщиків та мисок, які становлять основну кількість цієї групи посуду, є ряд поодиноких форм. До них належить кухлик, виготовлений з глини, з домішкою шамоту, з горбкуватою, але старанно заглаженою поверхнею темно-коричневого кольору. Він мав розширені догори стінки, ребристий згин плічок, різко відділені за допомогою жолобка розгорнуті вінця, рівне, трохи розширене денце. Чотирикутна в перерізі ручка з'єднувала бочок з краєм вінців. Діаметр їх — 15 см, висота — 11,5 см, діаметр дна — 8 см (рис. 2, 1).

Дещо подібною до кухлика є й невеличка чарка з розширеними догори стінками та відділеним ребристим згином, майже вертикальними вінцями і рівним денцем. Діаметр вінців — 8 см, висота — 6 см, діаметр дна — 5 см (рис. 2, 2). Вінця іншої чарки нахилені до середини (рис. 2, 3).

Вся ця група посуду як за формами, так і орнаментом має відповідні аналогії серед керамічних комплексів пам'яток зарубинецької культури⁶. Разом з тим вона є такою самою, як і на поселенні в Ремезівцях. До керамічних виробів належать також пряслиця та конічні глиняні блоки.

Серед інших знахідок трапився залізний наральник — вузьколезий, з майже циліндричною муфтою, виготовленою шляхом простого загину широких лопатей трикутного листового заліза. Вона має трикутну, дещо розширену вгорі робочу частину (лопатею), трохи зігнуту наперед, з потовщенням на краях. Довжина наральника — 20 см, а лопаті — 12 см, ширина — 7 см, ширина муфти — 6 см (рис. 1, 22).

Хронологічно близький до цієї знахідки наральник з поселення поблизу с. Круглик Хотинського району Чернівецької області. Його довжина — 16 см, ширина — 5 см⁷. Більш точних даних про нього ми не маємо.

Виявлені два гребені були однопластичастими. Дещо вище зубців пластини прикрашені горизонтальними заглибленими лініями. Довжина гребенів — 7,5 см, висота — 6 см (рис. 1, 21).

Аналогії їм можна знайти серед матеріалів зарубинецької культури. Однопластичастий гребінь з дугастою спинкою, але без орнаментативної відомий на Чаплинському городищі⁸. Аналогічні гребені виявлені в Себастовіцах та Земпліні (Чехословаччина). Вони датуються I—II ст. н. е.

⁶ В. А. Богусевич и Н. В. Линка. Зарубинецкое поселение на Пилипенковой горе близ г. Канева.— МИА, № 70, стор. 116, рис. 2—3, 5; И. М. Самойловский. Корчеватовский могильник.— МИА, № 70, табл. II, 45, 54; Ю. В. Кухаренко. Зарубинецкая культура.— САИ, вып. Д1—19. М., 1964, стор. 24, табл. IV, 9, 10; Е. В. Максимов. Памятники зарубинецкого типа в селе Суботове.— КСИА, вып. 9. К., 1960, рис. 1—2, 2, 4, 5; його ж. Новые зарубинецкие памятники в Среднем Приднепровье.— МИА, № 160, рис. 1, 8, 14, 17; його ж. Археологічні дослідження на поселенні поблизу села Зарубиці.— Археологія, т. XVII. К., 1964, стор. 81, 82, табл. V, 4, 5, 7, 8; В. П. Петров. Зарубинецкий могильник.— МИА, № 70, стор. 41, 42, рис. 2, 2; рис. 6, 2, 3.

⁷ Б. О. Тимошук. Північна Буковина — земля слов'янська. Ужгород, 1969, стор. 41.

⁸ П. Н. Третьяков. Чаплинское городище.— МИА, № 70, стор. 143, рис. 14—15.

Отже, як свідчать результати досліджень, поселення в Майдані-Гологірському є пам'яткою, де разом з липицькими виступають матеріали зарубинецького характеру, тобто цей новий пункт вказує на співіснування липицького і зарубинецького населення. За матеріалами воно аналогічне широко дослідженій пам'ятці в Ремезівцях і разом з нею, а також поселенням поблизу Вороняк становить окрему групу.

У зв'язку з тим, що на поселенні не знайдено предметів, які можна точно датувати, ми змушені час його існування встановити на основі аналогій в кераміці. Оскільки вона аналогічна знайденій на поселенні в Ремезівцях, яке датується початком III ст. н. е.⁹, то можна поспередньо визначити цим часом і пам'ятку в Майдані-Гологірському.

В. Н. ЦЫГИЛИК

Исследование поселения в Майдане-Гологирском на Львовщине

Резюме

В середине 60-х годов в верховьях Золотой Липы открыты два интересных памятника — поселения в Ремезовцах и Майдане-Гологирском, выделяющиеся спецификой своих материалов.

Поселение в Майдане-Гологирском исследовалось в 1966 и 1969 гг. археологическими экспедициями Института общественных наук АН УССР. Здесь открыто жилище-землянка овальной в плане формы с очагом и подпольной ямой, а спаружи — две хозяйственные ямы, очаг. Обнаружены керамика липицкой культуры, имеющая аналогии в зарубинецкой культуре, а также отдельные находки, в частности, железный наральник.

Исходя из керамических материалов, можно считать, что поселение в Майдане-Гологирском является на Верхнем Поднестровье вторым памятником, связанным с зарубинецкой культурой, и вторым пунктом после Ремезовца, где выступают липицкие и зарубинецкие материалы. Аналогии с поселением в Ремезовцах дают основание считать его синхронным ему и предварительно датировать это поселение I — началом III в. н. э.

Новые данные позволяют точнее определить территорию распространения зарубинецкой культуры и рассмотреть вопрос о соотношении липицкой и зарубинецкой культур.

В. К. МІХЄЄВ, Р. Б. СТЕПАНСЬКА,
Л. Д. ФОМІН

Ножі салтівської культури та їх виробництво

Ножі салтівської культури становлять найчисленнішу групу знарядь праці, виготовлених з чорних металів. Вони були поширені серед салтівського населення і належали як дорослим (чоловікам та жінкам), так і дітям*. Але ця велика група знахідок до цього часу спеціально не вивча-

⁹ В. М. Цыгилик. Поселення в Ремезівцях — нове джерело для вивчення історії Верхнього Подністров'я перших століть н. е. — Матеріали III Подільської краєзнавчої конференції. Львів, 1970, стор. 112—113.

* В могильниках Подоння ножі майже в однаковій кількості трапляються в чоловічих і жіночих похованнях, рідше — в дитячих.